

Az erdélyi római katolikus egyházmegye 1848/49-ben

Egyház a szabadságharcban

Az erdélyi római katolikus egyházmegye a forradalmi változásokat a többi magyarországi egyházmegyéhez hasonlóan üdvözölte. Az egyházmegye püspöke, a csiktusnádi Kovács Miklós nem zárkózott el az alsópapság radikális javaslataitól sem, a tisztánlátás kedvéért hajlandó volt azokat egyházmegyei szinten megvitatásra bocsátani, miközben a kortárs magyar püspökök ettől inkább eltekintettek. A forradalmi kormánnyal messzemenően együttműködő püspök az unió jogharmonizáció elmaradása ellenére a törvényes változások pártolására bízta papjait, akik a maguk során az egyházmegyéjétől elszigetelődő püspök utasításainak hiányában reagáltak le a császári hatalom trónfosztását, s váltak a szabadságharc támogatóivá, miközben a püspöki igenlés tudatában egyházfegyelmi téren is radikális változtatásokat léptettek életbe. A megyés püspök a maga részéről ugyan egyházi jogi tisztánlátással utólag nem adta minden változáshoz a jóváhagyását, de a nehéz helyzetbe került papjait a megtorlás árnyékában igyekezett megvédeni. A forradalmi kormány elsősorban arra törekedett, hogy az egyházmegye lojalitását a változásokhoz, a szövegről elmondott lelkesítést biztosítsa, még akkor is, ha ehhez mellőzte a hierarchiai hivatali utat. Ezeknek az erdélyi sajátosságoknak a rövid összegzésével igyekszünk méltón emlékezni március 15-ére. Mindezekről a témát kutató, jól ismerő TAMÁSI ZSOLT történész, iskolaigazgatót kérdeztük.

Nemzeti zsinat

A pozsonyi országgyűlés áprilisban szentesített, egyházat érintő törvényei az egyházmegyéikben a reformok átgondolására és megfogalmazására adtak lehetőséget. A pozsonyi országgyűlés 1848. március 23-án a 3. törvényekben az új miniszteri közigazgatás alá rendelte az egyházzal kapcsolatos ügyintézt. A felelős miniszteriális rendszer átvette a királyi jogkörét. A 13. törvény cikk elfogadta a tizedről való lemondást. A 20. törvény cikk a vallásfelekeztek közötti egyenlőség kimondásával megszüntette a katolikus vallás eddigi államvallás jellegét. Fontos rámutatnunk arra, hogy ezek a törvények Erdély helyzete szempontjából az unió kimondása után lettek fontosak. Erdélynek 1848 előtt nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is kiépített autonómiája volt. Erdélyben az autonómia jogi megalapozása a fejedelmi korszakban már megtörtént, amikor a Katolikus Státus a püspök hiányában működő világiak fórumává vált.

Miután az 1848-as unió után a magyarországi törvénykezés érvénybe lépett Erdélyben is, az erdélyi egyházmegyének hivatalosan is lehetősége

...papjait a püspök igyekezett megvédeni.

KOVÁCS MIKLÓS PÜSPÖK (GYŰLÉSEKÉREK ÉRSEKÉGE ARCKÉPCSARNOKAI)

nyílt a magyarországi egyházmegyek által kezdeményezett önvédelmi tevékenységekbe bekapcsolódni. Ilyen szempontból kapott nagy jelentőséget a magyar nemzeti zsinat, illetve az annak előkészítéseként tervezett erdélyi egyházmegyei zsinat. Ennek előkészítései az alsópapság kibontakozó reformmozgalma a felsópapság diskurzusával formailag találkozott, hiszen mindkét esetben szükségessé vált a zsinati fórum. Miközben az alsópapság igyekezett a tárgyalásokba bevinni saját törekvéseit, az országosan egységes szempontok szerint kialakított zsinati rend segítségével a felsópapság az általa javasolt témák tárgyalását szerette volna csak megengedni. A konkrét tennivalók érdekében Kovács Miklós erdélyi püspök nem félt megtartani az egyházmegyei zsinatot, pedig az alsópapsági mozgólódás intenzitása előtte is ismert volt.

A nemzeti zsinatba való bekapcsolódása az unió kimondásának a függvénye volt, mégis a nemzeti zsinatra való készülődés Erdélyben már 1848 májusában, még az unió tényleges életbe lépése előtt elkezdődött. A püspök zsinatot meghirdető első körlevelét megelőzően az esperesi kerületek papjára már elkezdte alulról is szervezni ennek az összehívását. A megfogalmazott espereskerületi javaslatokban olyan kérdések is felbukkantak, amelyek tárgyalása nyilvánvalóan meghaladta az egyházmegyei zsinat hatáskörét. Ennek ellenére a püspök nemcsak kérte a helyi szükségletekre való reflektálást, hanem magát a zsinaton sem akadályozta meg a radikálisabb kérdések tárgyalását, jogi tisztánlátással a kánonjog keretei közt tartva a tárgyalások menetét.

Zsinat Erdélyben

A Kolozsváron megtartott erdélyi egyházmegyei zsinat egyházi jogi szempontból többnyire csak a papi gyűlés minősítéssel került be a szakirodalomba, amit forrásaink alapján úgy érzünk, szükséges korrigálni. A forradalmi helyzetben nyíltabban és bátrabban nyilatkozó papság alapvető vágyairól, elképzeléseiről ad beszédes képet a jegyzőkönyv, de még inkább a végleges

KOLOZSVÁR FOTÉRE (BIBLIOTHECA)

A Kolozsváron megtartott zsinat többnyire csak a papi gyűlés minősítéssel került be a szakirodalomba.

jegyzőkönyv összeállítását előtte a jegyzők által helyben készített piszkozatok. Ezek esetenként túlzó, felforgató eszméket tartalmaznak, de nagyobb részt építő javaslatokat is olvashatunk bennük, amelyek egy részét egy bő évszázaddal később a II. vatikáni zsinat valósította meg. A zsinati tárgyalások erdélyi sajátosságaként tartható számon, hogy ezt megelőzte a fejedelemség korától hatékonyan működő erdélyi vegyes-státusi munkálát. Ezen a klerikusok a világiakkal együtt fogalmazták meg megállapításait, s ami ugyancsak jelentős, *döntéseiket*. Az egyházmegyei zsinaton ugyanis csak a püspök rendelkezett döntési joggal, papjainak csak tanácsait kérve ki. A státusi gyűlésen viszont döntésre is lehetőség volt. Itt ugyan többnyire csak az anyagi kérdések kerültek sorra, amiben valóban döntések születtek és érvénybe is léphettek. Az anyagi ügyek esetében heves vitákra adott alkalmat az alapítványi javak kezelése. Az anyagi kérdések terén külön érdemes utalni a kepe-kérdésre, amely az unió jogharmonizáció elmaradása miatt rendezetlen maradt. A kepe esetében sem eltörlésére, sem pedig annak megváltására jogerős döntéssel nem találkozunk.

Radikális demokratizáló törekvések

Az egyházmegyei zsinaton tárgyalt kérdések közül külön jelentősége van az egyházi hierarchiát is feszítő, radikális demokratizáló törekvéseknek. Az ilyen jellegű javaslatok egyházmegyénként megfogalmazódtak. Erdélyben a püspöki kinevezési jognak a polgári kormány által történt gyakorlása ellen tiltakozva megszövegezték, hogy a három jelöltet a vegyes státusgyűlés kellene hogy kijelölje, ezek közül választhatná meg a káptalan az új püspököt. Az esperesek kinevezésével kapcsolatosan a püspöki szabad kineve-

zésnek igyekeztek korlátokat szabni: az esperesi hivatal megüresedése esetén a kerületi papság szervezeti úton jelöljön három személyt, akik közül a püspök egyet kinevez. A demokratizálódás lehetősége rejlett abban is, hogy Erdélyben az egyházmegyei zsinat kezdetén az egyik résztvevő megkérdezte a püspököt, hogy olyan zsinat veszi-e kezdetét, amelyen szavazattöbbséggel lehet döntést hozni. A zsinaton ugyanis az egyházi jog ezt nem tehetett lehetővé, viszont a státusgyűlésen – amelynek klerikus tagjai az egyházmegyei zsinat tagjai is voltak – igen. Az erdélyi papság nagyon is tisztában volt ezekkel a korlátokkal, ezért is, még ha az újítási vágy erősebb megnyilvánulásai elő is fordultak a zsinaton, az egyházi jogi szabályokkal ellentétben álló döntések szervezeti többség érvényesítésével nem történtek. Véleményt alkottak, óhajtottak ki, javaslatokat fogalmaztak meg, nyilatkoztak, de az egyházi jogi szabályokkal ellentétben nem *határoztak*. Ezt bizonyítják azok a zsinati tárgyalások, amelyek esetében egyértelmű, hogy olyan kérdések terén történt javaslatétel (böjti fegyelem, az anyanyelvi liturgia, a cölibátus kérdése), amelyek tulajdonképpen nem lehettek volna tárgyai az egyházmegyei zsinatnak. Az első kettő (böjti, liturgia) tárgyalása pasztorációs szempontból szükséges volt, a változtatást sürgető javaslatok megindoklása a lelkipásztorkodó papság nap mint nap tapasztalt, megélt nehézségeit, az egyházmegye hitéletét vizsgálja részletesen.

Az egyházmegyei zsinat utólagos megítélésében, elsősorban a zsinati jelleg miatt fontos szerepe volt annak, hogy utólag Róma minden 1848-as zsinati javaslatot elutasított Horváth Mihály 1849-re tervezett nemzeti zsinati terve miatt. Ebben az esetben az erdélyi helyzet azért sajátos, mert amikor Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök, vallás- és közoktatási miniszter 1849. június elején augusztus nemzeti zsinatot hirdetett meg – amelyben a független magyar polgári államban óhajtott a független

magyar katolikus egyház autonómiáját kidolgozni -, az elnapolt alsópap-sági reformok újra előtérbe kerültek. A fennmaradt iratok fényében elképzelhető, hogy az erdélyi papság részben kész volt belekapcsolódní Horváth Mihály nemzeti zsinati tervébe, amely elővetítette annak a lehetőségét, hogy kimondják a magyar katolikus egyház teljes függetlenségét. Róma ezt az anglikán szakadáshoz hasonlóan minősítve egyértelműen elítélte mindazt, ami hozzájárulhatott volna ehhez a zsinathoz. Ez is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az 1848-as munkálatok utólagos megítélése negatív jelzőket kapott. Maga a megyés püspök zsinatnak nevezte, hiszen annak befejezése után a kalocsai érsekhez írt levelében így fogalmaz: „Az erdélyi megyei zsinat, melyet a magyarhoni tiszteleter melő püspöki kar köztanácskozásaiiban megállított s velem is közlött pontok megvitatása s azokrólí véleményadás-ra, valamint szintén némely megyebeli dolgok elintézése végett, összehívtam, bevégezve lévén, bátor vagyok Nagyméltóságodnak ezen megyei zsinat tanácskozási folyamatját híven tükröző jegyzőkönyvet, az ide csatolt mellékletben, tisztelettel bemutatni [...]”

Forradalmi hangulat

■ 1848 őszéig, az ellenforradalom kibontakozásáig a különböző tervek eszmei síkján beszélhetünk a forradalmi hangulatról, a reformok megfogalmazásáról, azok kellő eszmei megalapozásáról vagy az anyagi ügyek, egyház-kormányzati gondok rendezéséről. Alapvető változást jelentett viszont az a kényszerhelyzet, amikor Kovács Miklós püspök 1848 őszén a gyulafehérvári ostromzár következtében székhelyén rekedve elveszítette az egyházmegye közvetlen irányításának lehetőségét, s csak a forradalom és szabadságharc leverése után nyílt meg számára a közvetlen kapcsolattartás lehetősége. Ez nemcsak egyházkormányzati fennakadást okozott, hanem egyben lehetőséget is a forradalmi polgári kormányzatnak arra, hogy az erdélyi egyházmegye papságával a hivatali út mellőzésével közvetlen kapcsolatot tarthasson fenn. A forradalmi kormány ebben a helyzetben azzal a lépéselőnnnyel is rendelkezett, hogy nyilvánvaló volt az elszigetelődött megyés püspök nyitottsága a forradalmi kormánnyal szemben.

FORRADALMI HANGULAT A FILVAX-KÁVEHÁZBAN.

... a püspök az uniós jogharmonizáció elmaradása ellenére a törvényes változások pártolására biztatta papjait.

Belső autonómia

■ Annak ellenére, hogy az egyházmegyei zsinaton nem került sor annak elfogadására, hogy a püspöki helynök kinevezéséhez az egyházmegye papsága is hozzá kellene hogy járuljon, a püspöki elszigeteltség miatt a központi kormányzást nélkülözve az egyházmegye 1849 májusában nem fogadta osztatlan engedelmisséggel Kedves István kolozsvári apátplebános helynököké történt kinevezését, helyette az espereskerületek belső önállóságát helyezték előtérbe abban a hitben, hogy a főpásztori akarat értelmében járnak el. Az önálló megoldásokat kereső papság el mert odáig jutni, hogy a forradalmat nem pártoló esperesek helyett vagy a jegyzőt, vagy a szomszédos esperest fogadta el hiteles joghatóságnak, a püspöknek csak utólagos hozzájárulását igényelve. Az esperesi kerületek belső autonómiájának ilyen irányú értelmezése a polgári hatóságoknak is jobban megfelelt, mert így közvetlenebb ráhatással tudták biztosítani az esperesi kerületek lojalitását.

A hierarchiai hivatali út betartása korábban sem volt jellemző a forradalmi kormány részéről. A szabadságharc körülményei között a Debrecenbe költöző kormány a szabadságharc támogatását érintő rendeleteket így közvetlenül a forradalmat pártoló esperesekkel közölte, miközben felszólították őket, hogy a kevesebb lelkesedést mutató esperesek helyett azok kerületeiben is fokozzák a forradalom klerikális támogatottságát. Például amikor 1849. június 18-án a cári csapatok Tömösnél áttörték a székely védelmet, a forradalmi kormány felszólította Tanó Albert alcsíki esperest, hogy a felszíki kerület papságának gyűlését levezetve arra törekedjen, hogy a haza ügyében a lelkesedést fokozza. Udvarhelyszéken Pálfi Elek királybíró felszólította a kerületet, hogy a *Közlönyben* található rendelkezéseket pontosan teljesítsék. A kormányrendelet előírta, hogy a *Közlöny*t úgy tekintsék a különböző hatóságok és kerületi igazgatóságok, mintha az abban megjelenő rendelkezések közvetlenül nekik lennének címezve.

A papság felelőssége

■ Azáltal, hogy nyílt függetlenségi propagandát igényelt a forradalmi kormány, jelentős politikai felelősséget ruházott a papságra, akik ezt fel is vállalták. A polgári hatósággal történő együttműködés terén kevés fenntartás fogalmazódott meg az egyházmegye részéről, hiszen az ostromzár előtt éppen erre buzdította őket a megyés püspök. Így amikor az osztrák vezetéssel való szakítást a püspöktől elszigetelt papság leereagálta, minden további nélkül meg voltak győződve, hogy főpásztoruk akaratát teljesítve támogatják a szabadságharcot. Ezt a megyés püspök, ha nyíltan nem is szentesíthette a megtorlás árnyékában történt ostromzár alóli szabadulási-sakor, az elfogott papok védelmébe tett intézkedéseivel mindenképp burkoltan elfogadta. Szerencsés körülmény volt ilyen szempontból Kovács Miklósnak, hogy 1848-ban a törvényes hatalom iránti engedelmségre intette a papjait, s a gyulafehérvári ostromzár miatt nem kellett többé állást foglalnia, s így erről számot sem adnia.

A forradalom leverését követően a katolikus egyházvezetés önvédelmi diskurzusa részeként minimalizálva igyekezett bemutatni a papság aktív részvételét, hogy a számonkérés alól őket mentesíthesse. Valójában a forradalom ideje alatt a magyarországi és az erdélyi egyházmegye papsága általában a forradalmi kormánynak a *Közlönyben* megjelenő utasításainak tett eleget. A Magyar Honvédségben a szabadságharc idején száz tábort elkesztett is, hogy az udvarhoz legtöbb szállal kötődő katolikus egyháziak tömegesen vállaltak szerepet a szabadságharcban. A forradalom és szabadságharc bukása után Haynau az egyházi személyekkel szembeni eljárásról írt, hogy a proklamációjában kiemelte, hogy rögtönítélő eljárásnak kell alávetni azt, aki a népet lázadásra csábítja, aki a császári, királyi, ausztriai vagy cári orosz seregek ellen népfelkelést hirdet és azt

vezeti. Különösen veszélyeztetett helyzetben voltak így a papok, akiknek a kormányrendeletek kihirdetése volt a dolguk. Közülük sokuknak úgy sikerült megmenekülni a kivégzéstől, hogy a véstörvényszékek eljárásának hatálya alóli felmentés eredményeként csak egyházi fenytítésben részesültek, majd többségüket viszonylag rövid idő múlva újra alkalmazták. Erre jogalapot biztosított, hogy Szcitovszky hercegprímásnak sikerült elérni, hogy az egyházi szentszékekhez utalják a politikailag kompromittált klerikusok ügyeinek tárgyalását. A módszer hatékonyságát Erdélyben nehezítette, hogy Kovács Miklós püspök előbb igyekezett felmérni a helyzetet, a kezdeti megtorlásokat ezért képtelen volt megakadályozni. A püspök szeretete volna menteni a papságot, de ehhez pontos információkra volt szüksége. Kedves István helynök leveléből megtudhatta, hogy a forradalom és szabadságharc során „több papok katonák lettek, nem kevesen elfajultak, és botránkozottak lettek”. Az elfogott papok kapcsán felmerült a kérdés, hogy közbenjárhat-e ügyükben a püspök a polgári hatóságoknál. A püspöki szentszéki tanácskozás ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy mivel a papokat kötelezték a magyar kormány *Közlönyben* megjelenő rendeleteinek a kihirdetésére, ezért az elfogottak ártatlanok, s ügyükben a püspöknek ezért közben kell járnia. Az 1849. szeptember 12-ei szentszéki gyűlésen a résztvevők rámutattak: amíg csak tehet, a püspök a törvényes hatalom iránti engedelmségre intette a papjait. Szerencsés körülménynek tekinthető, hogy a gyulafehérvári ostromzár miatt nem kellett többé állást foglalnia, erről nem is kellett számot adnia. Az elfogott papokkal kapcsolatban megfogalmazták azt az érvt, hogy a vétkes pap „nem önszíve hajlama szerint, hanem a magoknak halál-fenygetés által engedelmséget kicsikaró, és a fejevárt várát kivéve, egész Erdélyt hatalmukban tartó Kossuth-pártiak kényszerítése miatt kénytelenített cselekedni, hogy életét megmenthesse”. Kovács Miklós püspök kicsikaró, és a fejevárt papjai érdekében. A püspöki közbenjárás ellenére Erdélyben nagyon sok papot meghurcoltak. Csupán a kükküllői kerületből nincs adatunk meghurcolt papokról. | TAMÁSI ZSOLT |